

Személyiség – környezeti attitűdök – környezeti nevelés

HAVAS PÉTER

A környezeti nevelés alapjaiban erkölcsi kihívás. Egy új emberkép, az ezredforduló polgári erkölcsé hordozza magában azt a környezetkultúrát, amely feltétele társadalmunk és Földünk fenntarthatóságának. Világszerte és hazánkban is mind nagyobb erőforrásokat mozgósítanak a környezeti nevelés, a fenntartható remény érdekében. A felnőtt társadalom büntudatos szorongása, környezetében és önmagában keltett szörnyű konfliktusai oldódnak fel abban a törekvésben, amely a környezeti nevelés szolgálata. Gyerekeinknek ne csak a rettenetes problémát adjuk át, hanem tudásunkat, hitünket és az értelmes cselekvés művészetét. A környezeti nevelés pedagógiája és pszichológiája ad számunkra eligazodást tennivalóink áttekintéséhez.

A tanulás szűk- és teljeskörű értelmezése

Sok évtizede nyögjük – tanulóként és tanárként is kudarcosan – a tanulás pedagógiai értelmezésének szűkítően intellektualizáló, kognitív egyeduralmát. Ez a szemlélet a tanulót a tudásgyár személytelen falanszterében pusztá agykéreggé egyszerűsíti. Az elavult elmélet és gyakorlat alapján a gyerek engedelmesen rögzíti, bevési és időnként felidézi a belésulykolt ismereteket, a „győzelemre vezető tudás” hamis mítoszait. A személytelen és arcnélküli pedagógiai gyakorlat a tanterveket és tanmeneteket zsúfolt ismerethalmazokká dagasztotta. Az ismerethalmaz bebiflázása önmagában elegendő (volt) az iskolai sikerességhez, és kapupénzként is szolgált a felsőoktatás bejáratánál őrködő cerberusok számára, mint eredményes „felvételi vizsga”.

A tanulás és tanítás szűkítő értelmezése kapun kívülre rekeszthette az érzelmek és az ismeretek konfliktusait, a személyes tapasztalatok ellentmondásait, az értékfelfogások sokszínűségét. Hatására mindennapossá és megszokottá váltak az iskolagyár dolgozóinak szenvedései és kudarcai.

Sok évvel ezelőtt kezdődtek meg Magyarországon a természettudományos tantárgyi fejlesztések. Hatásukat vizsgálva környezetvédelmi szempontból kétségbeesítő eredményekre bukkantunk: a gyerekek tudása a természetről, a növény- és állatvilágról pontosabbá, tudományosabbá vált, miközben tantermükben gondozatlanul szenvedtek a növények, az iskolaudvar kopáran, ám szeméttel elborítva árválkodott. A tanulók egykedvűen közömbösek maradtak, miközben tudásuk és fogalomkészletük szédületesen kibővült.

Az iskolákban ez az eltorzult pedagógiai gyakorlat létrehozta a képmutató látszat és a keserűen nyers valóság szakadékát. Felerősödött a rejtett tantervek hatása. A szavak – a kognitív világ – a tudomány győzelméről, az ismeretek mindenhatóságáról zengedeztek, a gyerekek hétköznapi tapasztalatai a vereségekről és kudarcokról tanúskodtak.

A hatékony környezeti nevelés kilép ebből a kudarcpedagógiából. Tudomásul kell

vennünk, hogy az emberi magatartást nemcsak az intellektus, hanem az érzelmi viszonyulások, az értékrend, a szükségletek, az egész személyiség határozza meg. Ezért a környezeti nevelés az emberre, mint egészre irányul.

A tanulás tágabb értelmezése a környezeti nevelési folyamat középpontjába az ember teljességét helyezi ("visszarakja az agykéreg alá az egész embert"). Az ember, mint nyílt biológiai programmal rendelkező lény, képes saját tapasztalatai eredményeit áttemelni a viselkedés- és magatartás szabályozási mechanizmusába. Ha a tanulás eredményének és gyümölcsének tekinthetjük mindazt, amely az emberben nem genetikailag rögzített viselkedési megnyilvánulás, kellően tágra nyílik a viselkedésszabályozás perspektívája. A tanulás e kulturális antropológiai felfogásmódja a pedagógiai pszichológia közvetítésével már-már eléri és áthatja a nevelés konkrét színtereit és a pedagógusok közgondolkodását.

Mi pedagógusok korábban felismertük: mesterségünket szűk és alkalmatlan ketrecbe kényszerítette a (néhány szervilis és autoritárius neveléstudományi szakember által tudományossá varázsolt) oktatáspolitikai. Ez a felismerés azonban kevés és gyenge erőt képvisel, amíg nem töri át az évtizedek fásult gyakorlatát az emberközpontú nevelés tanterv-, és tanuláselmélete.

Végre megvalósulhat a pedagógusok számára az a gyakorlati lehetőség, amely személyközpontú, amely a cselekvő és tevékenykedő tanulót a tanítási-tanulási folyamat fókuszába helyezi, s amelyhez nem nyújtottak elegendő lehetőséget a korábbi hazai tantervek, tankönyvek, és nem készített fel elég jól a pedagógusképzés.

A környezeti nevelés kihívása úgy éri el a hazai pedagógustársadalmat, hogy világossá válik a nevelés teljes embert formáló gyakorlatának szükségessége. A környezeti nevelés nem a szűk intellektualizmust jelenti többé, hanem az emberi attitűdök, érzelmi viszonyulások, az értékek és cselekvések világát rendezi egybe, és helyezi pedagógiai összefüggésekbe.

A környezeti nevelés célja a környezettudatos magatartás elősegítése, a környezeti felelősen cselekvő polgár erkölcsi alapjainak, érzelmi viszonyulásainak, cselekvési és életviteli szokásainak pedagógiai eszközökkel történő formálása, megerősítése.

Ezek a célok a pedagógia tanulásfogalmának szélesítését, a nevelési célelmélet, a tantervelmélet, az értékelési és eredményvizsgálati technikák, valamint a tanítási-tanulási folyamat módszereinek is új generációját igénylik.

Néhány gondolat a környezeti attitűdökről

A szokásaink, cselekvéseink meghatározói azok a pszichikus képződmények, amelyeket attitűdöknek nevez a szociálpszichológia. Az emberi viselkedéstudomány a magatartási megnyilvánulásaink alakulását az attitűdök dinamizmusaival értelmezi. Az attitűdökben sűrű erőter fogja össze és szervezi az attitűd tárgyára vonatkozó ismereteinket, érzelmi viszonyulásainkat és személyes szükségleteinket. A pszichés jelenségek csak a felszínt mutatják, mint ahogy az úszó jéghegynek is csak a csúcsa látszik. A lelki jelenségek a nagyobb, tudatalanunk feletti kis résznyi racionalitásunk szférájában jelentkeznek. A környezeti attitűdök tudatunkig nyúló csúcsai a környezetről szerzett tudás, az ökológiai fogalmak, a tudományos ismeretek köre. Ez a kognitív csúcs azonban csak töredéke az egész attitűdnek. Óriási jelentősége abban áll, hogy ezt közvetlenül felismerjük, közvetlenül alakíthatjuk, értékelhetjük. A tanítható ismeretek ide épülnek be, ám elég gyorsan beágyazódnak a személyes vélemények, egyéni nézetek összefüggéseibe. A pedagógus kedveli az attitűdök kognitív csúcsát, mert ezt didaktikai eszközeivel, az intellektus műveleteivel közvetlenül és eredményesen kezelheti. A környezeti ismeretek pedagógiai transzformációja kihívásként éri a modern tantervelméletet. A tanítás tervezésekor figyelembe kell venni a különböző életkorú

emberek fejlődéslelektanilag meghatározott tanulásimegismerési lehetőségeit. A hazai környezeti nevelés terén elért eredményeink többsége a környezeti attitűdök kognitív csúcsaival, az ismereteknek, fogalmaknak és összefüggéseknek a tananyagokba építésével kapcsolatos fejlemény.

A környezeti attitűd felszín alatti, hatalmasan széles tartománya az emberek érzelmi viszonyulásai, a környezetükhöz fűződő emocionális kapcsolatok sokasága. Ez személyes, titokzatos tartomány. Kialakulásában elsőrendű szerepe van a szülői mintáknak, az óvónői és nevelői érzelmi hatásoknak. Csodálatos erejű világ, amelynek mélységeit természetszeretünk alkotja. A vonzódásaink és taszítódásaink örvénylő tengere ez, amelybe alig-alig vagyunk képesek a racionalitás eszközeivel behatolni. A pedagógiai helyzetek azonban képesek e mélységekbe is változásokat kezdeményezni. Eljuthat erőfeszítésünk növendékeink érzelmi viszonyulásaiba, ha a környezeti nevelés és a pedagógus érzelmi hatása elég intenzív. Gazdag módszertani kultúra és kommunikációs eszköztár szükséges ahhoz, hogy kialakítsunk és erősítsünk tanítványainkban vonzalmat a környezet, a természet harmóniája és egyensúlya iránt. Pozitív érzelmeket kell kiépítsünk igen fiatal kortól kezdődően minden létezővel kapcsolatban. A régi indián mondák testvérként tisztelték a folyókat, a hegyek szikláit, a halakat és a bölényeket. Nagyon fontos része a környezeti nevelésnek a pozitív érzelmi viszonyulások kiépítése, erősítése. A természetben való gyönyörködés, a szépség katarzisa már jól ismert és a pedagógiai gyakorlatba lassan beépülő nevelési elem. Még várat magára a szép emberi kapcsolatok, a társas környezet harmóniájára is érzékenyítő környezeti nevelési metodika. Az érzelmek kétpólusúak: a szeretet mellett megjelenik a gyűlölet, a félelem és taszítás is. Ki kell építsük a gyerekek ellenszenvét a környezet-pusztítással, a környezetüket pusztítókkal szemben. Ezzel válik a környezeti magatartás, a jellem, az életvitel értékelhetővé, érzelmileg is feldolgozhatóvá.

A környezeti attitűdök gyökerei a szokásokhoz, a cselekvési szükségletek alig kifürkészhető világához vezetnek. Tudjuk, érezzük, mennyire nehéz a felnőttember szokásainak átformálása, személyes szükségleteinek átalakítása. A városiasodott, nyugati típusú életformát öltött, fogyasztóvá szoktatott ember ellenállást fejt ki, amikor ökológiai szempontokból új szokások bevezetésére, régi szokásai feladására kényszerül. Gyermekkorban mindez könnyed és derűsen egyszerű. Az óvoda, az iskola mindennapjai mélyen bevesznek ökológiai szempontból előnyös magatartásformákat, ha az iskola mindennapjait, az iskolai életet átszövi a környezettudatosság. Az óvodában, az iskolában, a kollégiumban a mindennapokat kell úgy szervezni, hogy az ott élő emberek számára a környezettudatos magatartás példaeértékű és megvalósítható legyen. Az anyaggal és energiával való ökológikus gazdálkodás, a környező élőlények feltétlen tisztelete és gondozása, az együttműködési készség fejlesztése, a környezetre figyelő felelős érzékenység kiépítése mindig helyi, konkrét nevelési feladat. Az ördög a részletekben van: az apróságok mozaikja egyesül szépségesen ökológikus életmóddá ott, ahol igényesen vigyázunk minden kicsi részletre. A tanítónő nem dobja a szemétkébe a csíráztatott magoncokat, mert az élőlények tiszteletére nevel. A szelektív hulladékgyűjtés nem végződik a hulladékgyűjtő kocsiban való összekeverés kiábrándító közönyével. A környezetkultúra nem szűkül le néhány ünnepi kampány formális teljesítésére, harsány csinnadratták felszínességére. A mosdók vízcsapjai nem csöpögnek, a gyerekek nem dobják a szemétkébe az üres lapokat is tartalmazó régi füzeteket. Az ilyen szokások kialakításában együttműködik az iskolavezető és a hivatalsegéd, a takarítószemélyzet és az iskolaorvos, a hitoktató és a szülők, a pedagógusok és a környező lakóközösség. Ez az igyekezet a környezeti nevelés új távlatait nyitja meg: a helyi nevelési programok, a széleskörű szerveződő közösségi kapcsolatok, a kormányzati és a nemkormányzati szakemberek pedagógiai lehetőségeit.

Ezt a folyamatot kezdjük kiépíteni, megvalósítani egy új környezeti nevelési modell, a KÖRLÁNC keretében.

Munkánk nemcsak a helyi tantervek kidolgozására, megvalósítására és értékelésére irányul, hanem arra is, hogy eredményeinket továbbadjuk, tapasztalatainkat hozzáférhetővé tegyük. Mindazok a tanítók, tanárok, iskolák, akik kapcsolódni szeretnének a KÖRLÁNC-hoz, írjanak a KÖRLÁNC Iroda címére: *Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium, 1011 Budapest, Fő utca 44-50*. A bemutatkozó levélben írják meg saját környezeti nevelési tapasztalataikat, eredményeiket.

A környezeti attitűdök sokféle pedagógiai módszerrel történő formálása és e folyamatok értékelése új pedagógiai stratégiát igényel. Előtérbe kerülnek az interaktív tanulási helyzetek, a helyi projektek, a helyi környezet értékeit és problémáit a nevelési programokba beépítő és kiaknázó eljárások. Az attitűd dinamika pedagógiája a környezeti nevelés módszereiben, új iskolaszervezési és vezetési technikákat, és nem utolsósorban a pedagógus szerepnek újraértelmezését is megkívánja.

Az iskola és a pedagógus őszintesége a környezeti nevelés feltételévé válik. Hitelét veszítheti sok-sok jószándékú törekvés, ha kiderül azokról, hogy mindössze „didaktikus célzatú megnyilvánulások”. Ezért hangsúlyossá válik az iskolai életvitel, az iskola- és a lakóközösség-mindennapi környezetkultúrája. A környezeti nevelés a nevelőben és az iskolában kezdődik. Az iskola saját környezetéhez, a lakóközösség polgáraihoz és a környező természethez fűződő viszonyaiban, az anyaggal és az erőforrásokkal való gazdálkodásában, a hulladékkezelésben és hasonlóknak alapozza meg saját környezeti nevelésének eredményességét.

Az iskolás leendő életminősége az iskolája nevelési minőségétől is függ. Amit a nevelők emberi, személyes tartalékaikból átadhatnak ennek érdekében, az már nehezen tervezhető, nem képezhető közvetlenül. A tanár-diák kapcsolat attitűd dinamikai rendszereiben a kortárs csoportokon átszűrődik és szelektálódik a sok-sok nevelői megnyilvánulás értéktartalma. A tanulók kisközösségeinek értékvilága az a „határőr”, amely beengedi a csoportba a nevelés által kinyilvánított értékeket vagy visszautasítja azokat. A személyes attitűdök világát a kisközösségek társas mezője, a csoportdinamika is befolyásolja, alakítja. A pedagógiának ezért kell, hogy legyen érvényes és hiteles mondanivalója a tanítványai társas világát, kisközösségi dinamikáját illetően. Azonban ez a pedagógiai törekvés fel kell hagyjon a kollektivizmus korábban kiüresedett és hamvába holt igyekezetével, realista és hiteles módon kell lehetővé tegye a diákok társas életét.

A hit és a bizakodás már olyan kategóriák, amelyek transzcendenciáikkal meghaladják a racionálisan kezelhető pedagógiai kérdések, a közoktatáspolitikai és iskolaszervezési világát. Mégis nélkülözhetetlenül be kell épülniük a környezeti nevelés pedagógiai rendszerébe. Mindannyiunk lelkiismerete követeli, hogy ne csak a krízisbe juttatott Földet adjuk örökül gyerekeinknek. Ne csak a napjainkban mintegy negyven háborútól, éhezéstől, gyűlölettől és agressziótól tépett társas környezetet hagyjunk problémacsomagként magunk után. Át kell adnunk a minket követő nemzedéknek a környezeti felelősség erkölcsét, a kreatív és termékeny problémamegoldó képességeket, a megoldásba vetett bizakodó hitünket és a minden létezőhöz kötődő szeretetünket.

A környezeti nevelés középpontjában a jövőbe vetett hit, a pozitív jövőkép áll. E nélkül a környezeti nevelés a katasztrófák árnyékában való reszketés, a félelmek által felkorbácsolt szorongás pedagógiája. Ha mi, nevelők nem bízunk abban, hogy létezik megoldás, ha nem hiszünk mélyen az ember méltóságában, képességeiben és az ökológiai problémák megoldhatóságában; gyerekeink elveszíthetik felnőtté válásuk hajtómotorját.

Erősítsük egymásban ezt a hitet, hogy megfelelhessünk feladatainknak.